

Hvišč, Jozef

Žánrovost' súčasnej literatúry

In: *Genologické studie. I..* 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 1991, pp. 84-90

ISBN 8021001240

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/132247>

Access Date: 27. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

ŽÁNROVOSŤ SÚČASNEJ LITERATÚRY

Josef Hvišč (Bratislava)

Termínom "žánrovosť", ktorý som vložil do názvu svojho príspevku, chcem signalizovať jednu príznačnú skutočnosť súčasnej literatúry: oslabenie žánrovej akceptability. Diela súčasnej literatúry nerešpektujú genologické normy. Znamená to, že žánrový aspekt pre nich stratil význam? Nestratil, lebo napriek všetkému jestvuje aj v súčasnej literatúre veľmi silné žánrové povedomie, v ktorom sa uplatňuje predovšetkým empirický faktor jestvovania literárneho diela ako kultúrneho artefaktu. Ak by sme vzhľadom na všeobecnú negáciu modelových žánrových útvarov chceli pripustiť, že pre súčasnú literatúru neplatia, že súčasné diela stratili charakter konvenčne ponímaných žánrov, nemôžeme jednoznačne povedať, že takisto stratili svoju žánrovosť. Žánrovosť je formou jestvovania literatúry v spoločenskom prostredí, ktorá sa uplatňuje bez ohľadu na to, či dané dielo rešpektuje, alebo nerešpektuje svoj genologický prototyp. V tomto zmysle chápem "žánrovosť" súčasnej literatúry ako prirodzenú vlastnosť jej jestvovania, vyplývajúcu z genetickej príslušnosti k artefaktom, pre ktoré príznakovým materiálom je jazyk a "výrobnou technológiou" literárny výraz.

Ak súčasný autor prehlasuje, že jeho dielo nepatrí k žiadnemu z doteraz známych literárnych žánrov, znamená to, že si uvedomuje jeho žánrovosť, bez ktorej by sa jeho výtvor nemohol kvalifikovať ako literárny. Žánrovosť je stabilná, žánre sú premenlivé a rozličné druhy umelecko-výrazovej realizácie jazykového materiálu.

Vidíme teda, že dávne a do súčasnosti pretrvávajúce spory o realnosti a nereálnosti literárnych žánrov, ktoré chceli rozhodovať aj o opodstatnenosti literárnej genológie - náuky o druhoch, žánroch a žánrových formách - sa vlastne vôbec netýkali genológie. Hovoriac o genológii, hovorili o všeobecnej teórii literatúry. Pretože nejde o žánre ako také, ale o žánrovosť literárneho diela, ktorá z tohto hľadiska - samostatne alebo spolu s inými - predstavuje určitý typ literárneho výrazu.

Na jednej strane norma, na druhej strane snaha o jej negáciu a prekonanie. Konvencia a novátorstvo. Dve stránky jednej mince, vytvárajúce predpoklady pre vývinovú kontradikciu žánrov, ktorá ich núti k pohybu a zmenám. Jedna chce prevýšiť druhú a obidve sa vzájomne kontrolujú, ovplyvňujú, dynamizujú, smerujúc k organickým prejavom toho, čo nazývame stálym bojom protikladov.

Medzi konvenciou a novátorstvom sa rozkladá "bitevné pole" stareho s novým, priestor, na ktorom sa overuje životnosť a perspektívnosť literárnych hodnôt. Konvencia a novátorstvo vnášajú

do literárnych žánrov náboj progresívnosti, tvorivého hľadania a objavovania nových výrazových prostriedkov a možností. Bez nich by sa žáner stal mŕtvou rekvizitou, schopnou žiť a pôsobiť iba v krátkej fáze zrodu. Vo fáze stabilizácie (t. j. konvencionalizácie) by stratil akúkoľvek životaschopnosť. Žánre totiž "žijú" aj vtedy, keď nadobudnú charakter literárnej konvencie (keď sa stabilizujú): práve vtedy púšťajú do pohybu súkolie zložitého a mnoho-rozmerného mechanizmu pôsobenia, vytvárajúc predpoklady pre uplatnenie originálnych hodnôt literárneho výrazu. Chceme tým zdôrazniť, že žánrovosť literárneho významu sa prejavuje ako dynamický korektív výrazového procesu, pôsobí vzdy vo vzťahu k niečomu, za a proti niečomu, a tým vnáša do literárnej tvorby mimoriadne cenný prvok tvorivého hľadania, variability a vývinových zmien.

Medzi konvenciou a novátorstvom jestvuje dialektický vzťah všeobecného a zvláštneho, ktorý sa rozvrstevuje, zasahujúc celú sústavu analogických protihodností a protikladov. V priestore konvencie sú to javy inklinujúce k stabilite, komplementárnosti, súvislosti a jednote; v priestoroch novátorstva javy inklinujúce k diferenciacii, čiastkovosti, premene a rozpadu. Ich pôsobením, vzájomným prelínaním, zväzovaním a opätovným rozväzovaním vytvára sa v literárnom procese - i súčasnom - osobitne modifikovaný proces literárnych žánrov, ktorý sa realizuje tak na línii diachronickej (geneticko-vývinovej) ako aj synchronickej (poetika a typológia žánrov). Iba tam, kde sa vytvorila reálna pôsobnosť žánrových konvencií, sprevádzaných vznikom osobitného žánrového povedomia, môže dôjsť k plnej komunikácii literárneho diela.

Na dnešného tvorcu prozaických alebo básnických diel žánrové povedomie pôsobí súčasne faktormi konvencionalnosti i faktormi originalnosti. Dochádza tým k mnohorakému "znečisťovaniu", prelínaniu, synkretizácii literárnych žánrov. Nie je to však negatívny jav. Klasicistická zásada "čistoty" literárnych žánrov v súčasnej literatúre neplatí, nadobudli iný charakter. Ak v minulosti výrazom ich hodnoty bola "čistota" (snaha o stálu konvencionalizáciu), dnes rovnako platným výrazom ich hodnoty môže byť "nečistota", t. j. vzájomné miešanie, prelínanie, spájanie prvkov rôznorodej povahy - permanentná snaha odlišiť sa od konvenčného prototypu. Ani v tejto situácii (ktorá navonok vyzera ako negácia žánrovosti) nemožno žánrovosť, a s tým aj povedomie konvenčných literárnych žánrov vylúčiť zo zreteľa. Originalnosť literárneho diela sa totiž javí ako originálna iba v pomere k danej žánrovej konvencii. Ako, do akej miery, akými prostriedkami, postupmi a s akým výsledkom sa v danom diele zväzda spomínaný súboj konvencie a novátorstva - to je úloha súčasnej literárnej genológie.

V rámci stáleho súboja konvencie a novátorstva sa v literárnom

vývine vytvárajú predpoklady pre variabilnú diferenciáciu žánrových foriem. Isté základné typy pretrvávajú vo viacerých vývinových obdobiach. Napr. balada ako žáner jestvovala v romantizme, realizme, symbolizme a jestvuje aj dnes. Literárne obdobia, smery, prúdy si v rámci širšej kontinuity žánrov vytvorili užšie subžánre, tzv. žánrové formy. V rámci kontinuitného vývinu románu vznikli diferencované formy románu realistického, expresionistického, psychologického, lyrizovaného atď. V rámci balady sa v priebehu uplynulých období vytvorili formy balady sentimentálnej (Tablic), romantickej (Erben, Kráľ), sociálnej (Wolker), symbolickej (Roy, Lukáč), politickej, lyricko-reflexívnej, "detskej" atď.

Kde v minulosti fungovali ucelené útvary (žánrové vzory), tam dnes pôsobia jednotlivé prvky a zložky. Žáner v súčasnej literatúre nevystupuje ako homogénny sujetovo-kompozičný útvar, ale ako parciálny aspekt výrazovo-umeleckej ontogenézy. Presadzuje sa do súčasných literárnych diel v podobe istých žánrových tendencií, príznakov, tonalít, štylizácií, ktoré pôsobia ako otvorené možnosti originálne modifikovaných literárnych výpovedí.

Princíp vzájomného pôsobenia konvencie a novátorstva je princípom stálej - afirmatívnej alebo kontraverznej - akceptability žánrovo determinovaných výrazovo-umeleckých predispozícií, ktoré vyrastajú z druhových koreňov uplynulých literárnych období. Z akých koreňov vyrastajú diela súčasnej literatúry?

1. Z koreňa klasického žánrového systému. Akokoľvek by sme chceli povedať, že súčasná literatúra sa odlišuje, alebo dokonca dištancuje od klasických žánrov, nedá sa poprieť, že obsahuje veľa prvkov, ktoré geneticky kotvia v klasickej a renesančnej literatúre. Vidieť to najmä na básnických dielach, v ktorých sa uplatňujú žánrové prvky ódy, elégie, hymny, básnického listu, eposu a celého radu strofických foriem, ako sú sonet, rispetti, tercina, ritornel, villonovská balada a iné.

Milan Rúfus píše Ódu na radosť, Milan Lajčiak cyklus Mladých elégií, známy je (v slovenskom i českom preklade) Góczyňského Dityramb na počesť mieru, Iwaszkiewiczove Oktostichy, Žáryho zbierka Dobrý deň, pán Villon, Mihálikove súbory rispettov (prenikli aj do žánrového repertoáru najmladších básnikov), Jurčáňho sonety, terciny atď. Výrazné filiácie prezrádzajú lyricko-reflexívne nápisy (Pavol Horov: Nápisy na hroby), ktoré žánrovo kotvia v latinských elegiách, epigramoch a aforizmoch.

2. Z koreňa romantického žánrového systému. Romantickú genézu prezrádzajú také žánre súčasnej literatúry, ako príležitostná básneň.

lyrická pieseň, lyricko-epická poéma, historizovaná poéma a predovšetkým balada. Jednotlivé prvky romantického žánrového systému možno nájsť aj v prozaickej tvorbe, v historickej novele, denníku, povesti a historickej dráme. Markovom postulovaný ideovo-estetický vzťah romantizmu a socialistického realizmu mal vplyv aj na oblasť druhovo-štylistických kategórií súčasnej literatúry. Vidieť to na výstavbe kladného hrdinu, dynamike obraznej výpovede, bezprostrednej väzbe so spoločenskou skutočnosťou, na angažovanosti literárneho prehovoru, revolučnom pátose, na romanticky podčiarkovaných prvkoch deklarativnosti, novátorstva, výzvy, adresnosti a expresivity.

3. Z koreňa realistického žánrového systému. Podnety realistickej literatúry sa prejavujú predovšetkým v oblasti prózy. Možno priamo povedať, že rozmach súčasného spoločenského románu a poviedky je výsledkom regenerácie tých žánrových prvkov, ktoré sú charakteristické pre románovú epiku 19. storočia (Balzac, Dickens, Tolstoj). Pod ich vplyvom sa do čela literárneho výrazu dostal prejav autentického vzťahu k vojnovým a povojnovým skutočnostiam (antifasisťický odboj, vojna, oslobodenie, zápas o ľudovodemokratické zriadenie, budovanie socializmu). Dominujúce postavenie realistickej prózy malo pozitívny vplyv na rozvoj kroniky, novely, reportáže, cestopisu a poviedky. Niektoré žánrové prvky prešli aj do epických a lyricko-epických básnických skladieb. Spoločným znakom všetkých sa stala ideová a tematická výraznosť, kontextová šírka, súvislosť a autentičnosť - snaha o reálnu argumentáciu vývinového smerovania spoločnosti k socializmu.

V oblasti básnickej tvorby si realizmus nevytvoril osobitné žánrové útvary, iba určitým spôsobom modifikoval a inovoval staré. Takýmto inovačným procesom prešla do nového žánrového systému balada, ktorá na pôde realizmu nadobudla vlastnosti sociálnej balady (Novomeský). Rovnaký regeneračný proces nastal v oblasti občianskej lyriky, príležitostnej lyriky a spoločenskej drámy. Osobitnú produktivnosť prejavili satirické a komediálne žánre. Rozvoj robotníckeho hnutia mal priamy vplyv na formovanie revolučne-proletárskej politickej lyriky. Celý rad prvkov tohto výrazového registra prešiel do súčasnej literatúry a nadobudol v nej živú druhovoštruktúrálnu pôsobnosť.

4. Z koreňa avantgardného žánrového systému. Na začiatku 20. storočia vtrhli do literatúry avantgardné literárne prúdy, ktoré

ostro odmietali všetky konvencie, teda i žánrové. Introvertné prejavy "oslobodenej imaginácie", permanentná snaha o vedomú deheroizáciu a trivializáciu skutočnosti, podporovanú stálejšou hlbokou za "novátorstvom formy a tvaru", priviedli literárnych tvorcov k novej konvencii. Vznikli nové schémy, koncepcie, formy, výrazové útvary, realizované osobitnými výrazovými a žánrovými sústavami. Ktoré z nich popri hodnotách dobového významu prejavili aj primeranú schopnosť ďalšieho vývinu, modifikácií a inovácií, prešli do nasledujúcich vývinových období ako súčasť tvárneho procesu nových žánrových konvencií. Takýmto spôsobom do súčasnej poézie prešli prvky apollinairovského pásma, voľnej asociácie, symboliky, do súčasnej prózy prvky vnútorného monológu, expresionistického lyrizmu, náladového subjektivismu atď. Prejavom tejto pôsobnosti bol vznik nefabulárnej prózy, tzv. antiromán, román-esej, nouveau roman (Robbe-Grillet, Butor, u nás Johanides), ktorý čím viac deklaroval svoju druhovoštruktúrálnu autonómnosť, tým viac si uvedomoval svoj tieň - hranice rozprávačských postupov, medze výrazových možností, tlak a stále platnosť jazykovo-štylistických konvencií. Vzťahy, inšpirácie, filiácie zostali, prevetlil sa však do konkrétnych druhovo štruktúrálnych prvkov súčasnej literatúry, determinujúc jej novú žánrovosť, založenú na vzájomnom pôsobení konvencie a novátorstva.

Prirodzene, uvedené skutočnosti neprenikajú do súčasnej literatúry v priamočarej či komplexnej podobe. V konkrétnej realizácii žánrových prvkov dochádza k rozličným štylizáčnym zmenám, premenám a úpravám, ktorými sa prvky starších literárnych žánrov transformujú do výrazového systému súčasnej literatúry. Deje sa to:

a) prostredníctvom parciálnej aplikácie druhovoštruktúrálnych prvkov (vznikajú čiastkové žánrové modifikácie, ktoré sa iba jednotlivými zložkami "hlásia" k svojim genologickým prototypom);

b) prostredníctvom rozličných kombinácií, nových štruktúrácií, obmien, koncepčných úprav a zmien (vznikajú žánrové varianty a subvarianty) a

c) prostredníctvom štylizáčnych postupov a reinterpretácie žánrových prototypov; vtedy vznikajú metažánre, realizované ako prejav afirmatívneho vzťahu (napr. parafráza, ponáška, ohlas, reprika) alebo kontraverzného vzťahu (paródia, travestia, pastiš, invektiva) k primárnemu žánrovému útvaru.

To sú už priestory, ktorými sa žánrové danosti literatúry

dostávajú do výrazovej matérie konkrétnych diel, konkrétnych jazykovo-štylistických postupov, do ktorých vnášajú dramatický rytmus novej tvorivo-umeleckej aktivity. Práve to je príznačné pre žáanrovosť súčasnej literatúry.

ЖАНРОВОСТЬ СОВРЕМЕННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

Литературный жанр реализуется потому, что создается возможность для его преодоления. Это происходит в процессе постоянного взаимодействия традиций и новаторства, что вносит в литературные жанры заряд ценностной регенерации. Без нее жанр превратился бы в мертвую лаву, способную "жить" и действовать только в краткой фазе зарождения. В фазе стабилизации (т.е. конвенционализации) жанр всецело потерял бы свою жизнедеятельность. Однако мы знаем, что жанры "живут" и тогда, когда приобретут характер конвенции; иначе говоря, именно тогда вступают в движение, в сложный и многообразный механизм воздействия, создавая предпосылки для использования оригинальных ценностей литературного выражения. Жанры выступают здесь как платформа всеобщего, на которой вырастают элементы индивидуального литературно-художественного произведения.

Между традицией и новаторством существует диалектическое отношение, которое охватывает всю систему аналогичных противоположностей и противоречий. В области традиций явления инклинируют к стабильности, комплементарности, взаимосвязи и единству; в сфере новаторства явления инклинируют к дифференциации, раздробленности, перемене и разложению. Их воздействием, взаимным пересечением, соединением и рассоединением формируется в литературном процессе своеобразный модифицированный процесс литературных жанров, который реализуется как в плоскости диахронической (генетической), так и по линии синхронической (поэтика и типология жанров). Только там, где возникло реальное воздействие жанровой конвенции (возникновение так наз. жанрового создания) может дойти к полной коммуникации литературного произведения. Это воздействие может быть позитивным или негативным, создавать предпосылки для афирмативной или контраверсивной акцессабилити данной группы художественно-выразительных средств.

На сегодняшнего творца прозаических или поэтических произведений жанры воздействуют одновременно своей традиционностью и оригинальностью (точнее: показателями оригинальности). Принцип "чистоты" жанров уже недействителен, ибо жанры приобрели иной характер. Как в прошлом проявлением их ценности была "чистота" (стремление к постоянной конвенционализации), сегодня - в целом органически - проявлением их ценности является "нечистота", т.е. азимное смешение, проникновение, слияние элементов разнородного характера (стремление к перманентной оригинальности). Но и в этой ситуации (которая на первый взгляд выглядит как отрицание жанровости) нельзя исключить жанровое сознание из системы выразительных средств. Оригинальность нового произведения проявляется как оригинальность только в отношении к данной жанровой конвенции. Когда современный автор провозглашает, что в своем произведении не использует низких элементов предшествующих жанровых образований, это означает, что он осознает генетические корни своей жанровости. Задача исследователя - гено-

лога - выявить, до какой степени, какими средствами, приемами и с каким результатом в данном произведении сталкиваются конвенция и новаторство.

Таким образом в современной литературе формируется так наз. развивающаяся дифференциация жанров. Известные первоначальные типы преобразуются во множество вариантов. Например баллада как жанр существовала в романтизме, реализме, существует и сегодня. Однако тот ли самый это жанр? Литературные эпохи, направления и течения в рамках широкой непрерывности жанров создали более узкие "поджанры" так наз. жанровой формы. В рамках непрерывного развития романа возникли дифференцированные жанровые формы романа реалистического, экспрессионистского, психологического, лиризованного и т. д. В рамках баллады в течение лет образовались формы баллады сентиментальной (Таблиц), романтической (Эрбен, Краль), социальной (Волкер), символической (Рой, Ликач), политической, лирико-рефлексивной, "детской" и т. д.

Где в прошлом существовали жанровые модели, там ныне действуют отдельные элементы и составные части. Жанр в современной литературе не выступает как гомогенный сюжетово-композиционный элемент, а как парциальный элемент художественно-выразительного онтогенезиса. Он выступает в современных произведениях в подобии определенных жанровых тенденций, признаков, тональностей, стилизаций и т. д., которые воздействуют на них как открытые возможности оригинально модифицированных литературных высказываний.